

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בשלח ושבט שירה, תשס"ח
מספר 739

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שירה ונגינה על הים

שלוש משמעויות יש לשירה: האחת - דרך הכתיבה המליצית, המשובצת לעתים בחרוזים ושקולה במשקלים ספרותיים ידועים; השנייה - הזמרה המוסיקלית, המשלבת את הפרמטרים האקוסטיים עם המשמעויות הטקסטואליות; השלישית - הנגינה בכלים. דומה שבשעת קריעת ים סוף התאחדו כל שלוש המשמעויות הללו של מילה, קול ונגינה, כדי לבטא את השמחה הפנימית, רוממות הרוח וגילוי השכינה, שחוה כל אחד מיוצאי מצרים. ואכן, אין ספק שישראל היו באותה עת בדרגה רוחנית גבוהה מאוד, שלא זכו לה קודמיהם (שמות רבה כ"ג, ד):

מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים, לא מצינו אדם שאמר שירה לקב"ה אלא ישראל... כיוון שבאו ישראל לים ונקרע להם, מיד אמרו שירה לפני הקב"ה, שנאמר, 'אז ישיר משה ובני ישראל'.

אם כן, השירה על הים כללה את המלל המסודר כ"אריח על גבי לבנה", כפי שמופיע בפרשתנו, את ביצועו בזמרה בהנחיית משה ואת שילובם של כלי הנגינה שבידי הנשים בהנחייתו של מרים. פירושים רבים ניתנו במשך הדורות לאופן הביצוע המוסיקלי של שירת הים. אמנם אין אנו יודעים באיזה לחן ובאיזה מקצב נאמרה השירה, אך ברור שמדובר בשירת מענה – שירה רספונסוריאלי – המשלבת סולן מול קהל.

שירת מענה יכולה להתבצע בכמה דרכים, ומקצתן מוזכרות בגמרא¹ וב"ילקוט מעם לועז"²: א. לפי דעה אחת, משה אמר פסוק וישראל ענו כפזמון חוזר רק את ראש הפרשיה: משה: "אשירה לה", ישראל: "אשירה לה"; משה: "כי גאה גאה", ישראל: "אשירה לה", וכו'. שיטת ביצוע זו מכונה "כגדול המקריא את ההלל".

ב. לפי דעה אחרת, משה אמר משפט והם חזרו על אותן מילים: משה: "כי גאה גאה", ישראל: "כי גאה גאה", וכו'. באופן זה כולם אמרו את כל השירה.

בשתי הדרכים הללו יש שילוב מידי בין החזן לקהל, כשאת ההתקדמות בטקסט מנחה הסולן. ג. עוד אפשרות של ביצוע היא השלמת הפסוקים; משה פתח במילים הראשונות, וישראל ענו אחריו את המשך הפסוק, וכך לאורך כל השירה: משה: "ה' איש מלחמה", ישראל: "ה' שמו". מובן שבביצוע כזה חייב הקהל להכיר את הטקסט, ולכן ברור שהשירה נאמרה מתוך התרוממות הנפש כשרוח הקודש שורה על כולם, כיוון שהם הכירו את מילות השירה גם ללא הנחייתו של משה.

¹ בבלי סוטה, ל ע"ב.

² לפרשת בשלח, וכן בשירת דבורה, שופטים פרק ה'.

ד. עוד ייתכן שאכן הגיעו כולם למעלת נבואה, ולפי דעה זו תחילה אמר משה את כל השירה כולה, ואחר כך ענו כולם את כל השירה יחד, כאילו יצאה מפה אחד, כשהם זוכרים הן את המלל הן את הלחן. כמובן שזהו נס לעצמו, לבד מן האירוע הנסי של קריעת ים סוף. בארבע השיטות האפשריות הללו של ביצוע שירת הים בזמרה מצטרפות הנשים בנגינה ואולי גם בריקוד. הזוהר מביא תיאור של יוכבד, אם משה, המזמרת יום יום באחד ההיכלות שבגן עדן יחד עם נשים צדקניות אחרות שבמחיצתה את שירת הים, וכל הצדיקים שומעים ומקשיבים לקול הנעימה.³ בפרקי דרבי אליעזר⁴ אנו מוצאים את מרים מאמצת את דרך הביצוע שהיא רואה אצל משה: "ראתה מרים והתחילה לשורר ולזמר לפני הקב"ה והלכו כל הנשים אחריה". ואולם במעמד קריעת ים סוף ושירת הים שלאחר מכן הנשים לא רק שרו את המלל במענה לשירת מרים, אלא גם ניגנו בכלי זמר כדי להאדיר את השירה. את כלי הזמר הללו לקחו עמן הנשים כצידה לדרך, כיוון שראו ברוח הקודש שיהיה להן צורך בכלים אלה.⁵ כלי הנגינה המוזכרים בפרשה הם התוף והמחולות (ראה להלן). התוף הוא מונח כללי לכמה סוגי תופים ששימשו כנראה במצרים העתיקה גם בקרב בני ישראל.⁶ אחד מאלה זכה בימינו לכינוי המקובל "תוף מרים", שהוא תוף מסגרת שלו צלצלים, הנקשר במקרא לעתים קרובות לנשים ולריקודים.⁷ אבל לביטוי "מחולות" יש משמעות כפולה: הוא ביטוי נרדף לריקוד אך גם סוג של כלי נגינה.⁸ לדעת בעל "שלטי הגיבורים",⁹ היה המחול כלי הקשה, ואילו ר' אברהם אבן עזרא טוען¹⁰ שזהו סוג של חליל, אחד מתוך ארבעה (לצד חליל, מחלת ונחילות), אשר שימש בהזדמנויות שונות – בימי שמחה, כבפרשתנו, ובימי אבל ומספד.

אם כן, הזמר, שהוא הלחן, ודרגתו גבוהה מן המלל-השיר,¹¹ משתלב עם הנגינה והריקוד¹² כדי להעצים את השבח לבורא על נסיו. וכל הזוכה ואומר שירה בעולם הזה זוכה ואומרה בעולם הבא.

ד"ר רחל קולנדר
המחלקה למוסיקה

³ זוהר לפרשת בשלח.
⁴ פרקי דרבי אליעזר, מהדורת היגער, עמ' 223.
⁵ על פי פירושי סידור התפילה לרוקח, מהדורת הרשלר, תשנ"ב (חלק ראשון, אות לו עמ' ריג), לא רק הנשים הביאו עמן את כלי הנגינה: "משה הורה לעם קודם יציאתו ממצרים להתקין כלי שיר, ואמר להם דעו כי אתם עתידים לומר שירה, תתקנו כלי שיר להוציא עמכם".
⁶ י' קיהן, המוסיקה בכתבי הקודש, בתלמוד ובקבלה, וינה 1929, עמ' 63-4.
⁷ כאצל יפתח, שמואל, שאול ודוד.
⁸ י' קיהן, שם, עמ' 67-65; י' שליטא, המוסיקה היהודית ויוצריה, ת"א 1960, עמ' 27-9.
⁹ ד' סנדלר, פרקי המוסיקה בספר "שלטי הגיבורים" לאברהם משער אריה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת ת"א תש"מ, עמ' 35.
¹⁰ בפירושו לדניאל ג:ה. וכן בכמה מקומות בפירושו לספר תהילים.
¹¹ המלבי"ם בפירושו לשופטים ה:ג.
¹² י' הוטנר, מאמרי פחד יצחק: סוכות, ירושלים 2002, עמ' ל"ז, מאמר ט"ז: "עניין הריקוד הוא להתאים את תנועות הגוף לתנועות הקול".

מציורי התנ"ך של גוסטב דורה, צייר צרפתי בן המאה ה-19. הציור מתאר את המסופר בשמות י"ד. בראש התמונה נראים בני ישראל על ראש ההר לאחר שסיימו לחצות את ים סוף. בחלק התחתון של התמונה נראים המצרים טובעים בים: "וַיָּשְׁבוּ הַמַּיִם וַיַּכְּסוּ אֶת הָרֶכֶב וְאֶת הַפָּרָשִׁים לְכָל חֵיל פְּרַעֲהוּ הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם" (שמ' יד:כח).

התמונה לקוחה מאתר של משרד החינוך: מאגר יצירות אמנות - cms2.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/MikraMam/RavTechumiyut/Omanut/Moshe.htm

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>: כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: sub.listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: `parasha-l firstname lastname` כאשר `first-name` ו- `last-name` הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.